

Biernaczky Szilárd

Afrika az erdélyi művelődés történetében

Az elmúlt években (lassan-lassan már egy teljes évtized során, hiszen a munkát 2010–2011-ben kezdtem meg) próbáltam minél teljesebben megismerni az elmúlt századokban magyar nyelven keletkezett, illetve magyar szerzők által bármilyen nyelven készített afrikai tematikájú írásanyagot, könyveket, tanulmányokat, különféle dokumentumokat. Ennek egyik eredménye egy több mint 3000 tételes könyvlista (Biernaczky–Wallner 2017, 3. bővített kiadás), a másik egy születési évszám szerinti kronológiai lista (2017, 2. javított változat), amelyben több száz név szerepel. Emellett létezik egy 2013-tól épített, immár majd 3000 tételes elektronikus könyvtár (Magyar Afrika Tudástár), ahol a látogatók száma jelentősen meghaladta az 5 millió főt.

Jelen dolgozatban arra teszek kísérletet, hogy mindezen fent felsorolt, a teljes magyarnyelvűséget átfogó adatgyűjtemény alapján vázlatosan összefoglaljam, hogy kik is azok az erdélyi személyiségek, illetve melyek azok a periodikák, folyóiratok, amelyek figyelmüket az oly sokrétű múlttal és kultúrákkal teljes afrikai kontinens felé fordították.

Az afrikai–magyar kapcsolatokat, a magyar afrikanisztika tudománytörténetének kezdete eddigi tudásunk szerint Lázói (vagy Lászai) János nevéhez köthető, aki ugyan 1448-ban Edelényben született (lásd Hadobás 1998), azonban tanulmányai, tevékenysége és a művelődéstörténeti hagyomány által is teljes egészében Gyulafehérvárhoz kapcsolódik. Az egykor magas egyházi méltóságra jutott erdélyi háttérű neves humanista 1483–1484-ben egy szentföldi utazás során hosszabb időt töltött el Egyiptomban. Ő maga ugyan utazását nem örököltte meg, de szerencsére egy utazótársa, az ulmi domonkosrendi szerzetes, Felix Fabri, eredeti nevén Felix Schmied egy máig fennmaradt 1500 oldalas kéziratban számos helyen emlegeti „János urat”, és írja le közös élményeiket. Így például a magyar származású mamelukokkal való találkozásukat. Tegyük hoz-

zá, Lászai négy évvel később rokonával, Sankfalvi Antallal egy Mátyás király elrendelte diplomáciai küldetés során is járt Egyiptomban. Fabri/Schmied leírásainak lényegét Mezei Imre ismerteti egy tanulmányában (Mezei 2000), bár érdemes volna a hatalmas kézirat legalább néhány részletét magyarul is hozzáférhetővé tenni.

Az afrikai, főleg magyar–egyiptomi érintkezések erdélyi háttere minden kétséget kizáróan abból fakad, hogy a 16–18. századi török–magyar kapcsolatok elsősorban Magyarország eme legtöbbször önálló országot alkotó délkeleti területén zajló eseményekkel voltak összefüggésben. Más kérdés, hogy e vélhetően nagyszámú afrikai vonatkozású eseményről (az oszmán birodalom évszázadokig uralta Egyiptomot, részben Észak-Afrikát is) csak helyel-közzel maradtak fenn híradások.

Így például a különféle korokban kelt források, cikkek, tudománytörténeti jegyzetek (Tardy 1979: 57–60) emlegetik Bélay Barnabás szörényi bánt, akinek második, hat évre elhúzódó portai követjárása idején (1513–1519) el kellett kísérnie a szultánt egyiptomi hadjárátára (ahol egyébként két évet töltött el). E tény több írásos forrásban kerül említésre, azonban Bélay nem hagyott maga után sem memoárt, sem leveleket. Többet tudunk az 1532-ben török rabbá lett Huszthy (Huszi) Györgyről, aki hányattatásairól és egyiptomi tartózkodásáról egy (ma a Vatikáni Könyvtárban megtalálható) latin nyelvű emlékiratot (kiadása horvát periodikában, Huszti 1881) készített. Ő nem volt erdélyi, a horvátországi Körös megyében, Ruszinya helységben látta meg a napvilágot. (A memoár szövege a Tardy Lajos által szerkesztett szöveggyűjteményben magyarul is olvasható, Tardy 1977: 208–269, lásd még: Tardy 1979: 75–80.)

Mindmáig előttünk áll egy nagy kérdőjel: Péchi Simon (1565–1570 k. – 1640–1642 k.) néhány évig (1613–1621) Bethlen Gábor mellett volt erdélyi kancellár. Mintegy 18 éven át utazott Európában, Ázsiában és Afrikában. Mint törökországi követ, két évet időzött a portán, de utazásai során járt többek között Észak-Afrikában és Karthágóban is. Nevezetes úti naplója azonban, amelyet Orbán Balázs még ismert, és amelyet mások is emlegetnek, vagy elveszett, vagy lappang valahol. Egyedülálló értéke volna a magyar/erdélyi művelődéstörténetnek, ha előkerülne.

A marosvásárhelyi születésű Borsos Tamás (1566–1634), Bethlen Gábor portai követe számos szerző által felmagasztalt személyisége a kornak. Konstantinápolyi tartózkodásainak naplói felfedezésüket követően már a 19. században jórészt kiadásra kerültek (Somi 1983:750). Kézirata-

inak egy (láthatóan befejezetlen és figyelmen kívül hagyott) fejezete azonban csak 1908-ban jelent meg, amelyben, vélhetően hallomás alapján gyűjtött ismeretekre támaszkodva Egyiptomba vezeti olvasóit (Dékáni 1908).

A 18. századból Benyovszky Móric mellett három név ismeretes. Baron de Tott alias Tóth Ferenc báró (1733–1793) Rákóczi egyik nyugatra menekült tisztjének a leszármazottja és egy több nyelvre lefordított, korában igen népszerű emlékirat (Tott 1785, magyarul: 2008) szerzője volt. Ennek egyik fejezetében a francia szolgálatban megvalósult egyiptomi útját írja le (Biernaczky 2013).

Dombay Ferenc (1758–1810) Bécsben született, Mária Terézia nevezetes keleti akadémiáján tanult, perzsa, arab és török nyelvismerettel rendelkezett. Utóbb hat éven át II. József marokkói konzuljaként tevékenykedett. Német, latin, arab és perzsa nyelvű művei közül több a marokkói történelem és kultúra kútforrásai közé sorolható (Schmidt 2000, Hellmuth 2012).

A felvidéki eredetű Geramb Ferdinand (1772–1848) Pozsonyban és Bécsben nevelkedve katonai pályára készült, a napóleoni háborúk kalandor tisztje és nevezetes párbajhős lett, aki a franciák örök ellenségeként ezredesi rangig vitte, majd elfogták, és francia börtönbe került. Utóbb (Napóleon bukása után kiszabadulva) életformát váltott és a trappista szerzetesek rendfőnöke lett, és több éves szentföldi és egyiptomi útra indult. Többkötetes memoárja három nyelven is megjelent (Tardy 1979: 230–234.).

Ők hárman azonban nem erdélyi származásúak, és tevékenységüket nem Erdélyben bontakoztatták ki.

A már említett, általunk készített kronológia (*A magyar afrikánisztikai tudománytörténet kronológiája*), amely születési sorrendben sorolja fel a magyar–afrikai kapcsolatok jegyében számba vehető magyar személyiségeket, számos erdélyi származású utazót, társadalom- vagy természettudóst, orvost, néprajzi gyűjtőt, sőt, szentföldi utazásokra induló egyházi méltóságot is magában foglal. Mielőtt azonban e személyeket röviden bemutatnánk, kiemelve munkásságuk, szerepvállalásuk jelentőségét, szeretnénk felhívni a figyelmet az erdélyi tudományosság egyik legszebb korai afrikánisztikai adalékára.

Az afrikai folklór első fecskéi (legalábbis mai tudásunk szerint) magyar nyelven az *Erdélyi Múzeum* egyik korai évfolyamában röppen-

tek fel.¹ A külföldi irodalmak tekintetében is rendkívüli tájékozottsággal rendelkező szerkesztő, Döbrentei Gábor, a folyóirat 1814-től 1818-ig terjedő első tíz füzetéből a harmadiknak az anyagában több madagaszkári (malgas) folklórszöveget is közölt. A szövegek forrása Johann Gottfried Herder nevezetes népdalgyűjteménye, pontosabban annak a német tudós halála után megjelent bővített változata (Herder 1807), amelybe bekerült Evariste de Parny francia költő (1753–1814) vegyes tartalmú könyvecskéjéből (Parny 1787) a kötete elején közölt malgas énekszövegek német fordítása is. (Parny lovag ugyanis egy madagaszkári útja nyomán saját versei elé 12 éneket illesztett a sziget népeinek szóhagyományából). A folyóiratszámban a szerkesztő néhány, lényegében máig helytálló megjegyzését („...miképpen lehet és kell annak lenni, hogy a’ míveletlenség állapotjában lévő embereknek is poezisek legyen...”)² követően négy saját fordítását és egy meg nem nevezett, de *többre becsült* „beküldőtől“ további három szöveget tett közzé.

Ezek a népdalfordítások kétségtelenül nem éppen a mai szaktudományos igények szerint gyűjtött szövegek német fordításai nyomán születtek meg magyar nyelven.

Egy korábbi dolgozatomban (Biernaczky 2016) ennek az állításomnak az alátámasztására már röviden elemeztem egy szöveget a hagyományelemek után nyomozva. Itt most egy másik példát szeretnék bemutatni, mégpedig nem Döbrentei, hanem a *beküldő* magyarításai közül (amely ugyan nem verssorokra tördelve került közlésre, de a belekívánczó sortörések helyei szerintünk világosan érzékelhetőek):

„A’ KIRÁLY

Mi a neve az ország királyának? – Ampanáni. – Hol van? – A’ királyi kalyibában. – Vezess hozzája. – Nyilt szívvel jössz é? – Igen, mint jó barát. – Bémehetsz hozzája.

– Szerencsét a’ királynak. – Neked is, fejér ember, jó szívvel látlak. Mit keressz nálunk? – Ezen országot akarom megnézni. – Menj ’s nézz meg mindent bátran. Hanem, nyúlnak már az árnyékok, közelít a’ vacsora ideje.

¹ A kontinens eme kulturális tényeinek hazai vonatkozású feltárására törekvő igyekeztünk nyomán derült fény erre. Egy korábbi, nagyobb terjedelmű dolgozatban (Biernaczky 2016) igyekeztem képet adni az afrikai szóbeli folklór magyar nyelvű megjelenéséről, adalékairól a kezdetektől az 1950-es évekig terjedő időszakból.

Rabszolgák, terítsétek-ki a' földre, 's fedjétek bé Bananáz-fa széles leveleivel.

Hozzatok rizst, tejet, 's ért gyümölcsöt. Eredj Nehále, leányaimnak legszebbike, szolgálj ez Idegennek 's többi szép testvéreid mulattassák tánczaik 's daljaikkal.” (Döbrentei 1815: 149–150)

A 17–20. századból ránk maradt több ezer angol, francia, német, spanyol, portugál (sőt, magyar) stb. nyelvű utazási napló majd minden esetben közöl egy-egy hasonló énekes rögtönzést (már ha a naplót író utazó és valamely afrikai nép, közösség, törzsi királyság között kapcsolat létesült). Gondoljunk akár Mungo Park, az Afrika belsejébe az 1700-as évek utolsó évtizedében elsőként behatoló skót hajóhadnagy könyvére, amelyben az utazó leírja, hogy egyszer nehéz helyzetében, éhezve és menekülés közben befogadja egy jószívű asszony, ételt ad neki, fekvőhelyet, és pamutot szövő fiatal szolgálólányai éneket rögtönöznek a szegény fehér emberről. De ismeretes ilyen köszöntő ének Magyar László könyvéből (Magyar 2008) vagy Torday Emil számos művéből is (Torday 1913, 1924, 1925, é.n.). Evariste de Parny népdallejegyzése ugyanakkor felvillantja azt, hogy a törzsi királyok meglátogatása egyfajta védelmi és ceremoniális keretek között ment végbe. Érdeemes e tekintetben összehasonlításul fellapozni ugyancsak Magyar László naplókivonatát, amelyben feltárja, mi történt, amikor a kuanyama Haimbiri királyt kereste fel utazásai során. A vendég szíveslátását, étellel-itallal ellátását akár egy világméretű sztereotípiának tekinthetjük, de a találkozás örömére hirtelenében kerített tánc és ének már afféle afrikai módja a vendégek megtisztelésének.

A következőkben felsoroljuk mindazokat, akik erdélyi hátterük miatt figyelmünk fókuszába kerültek.

A kolozsvári Petrichevich Horváth Lázár (1807–1851) magyar író, hírlapíró, utóbb az MTA tagja járt Egyiptomban Jankó János tudtával, írásos hagyatékát fel kellene deríteni.

A Bihar vármegyei Köröstarjánban született és Nagyvárad-Olasziban elhunyt Hoványi Ferenc (1816–1871) bölcséleti és teológiai doktor, nagyváradi kanonok volt, aki ugyancsak járt Egyiptomban szentföldi utazása során. Ő egy utazási naplót hagyott maga után, élményeit feltárva (Hoványi 1858). Érdeemes volna e kötetet újra megjelentetni.

Az Arad megyei Soborsinban született Forray Iván gróf (1817–1852), császári és királyi kamarás, főrend. A festményei reprodukcióiból készí-

tett albumot, amelybe egyiptomi utazásának élményeit felelevenítő képek is kerültek, halála után édesanyja adta ki (Forray 1859). Az album mára könyvaukción keresett darabja.

A nagyváradi születésű Tisza Lajos gróf (1832–1898), Tisza Kálmán öccse is járt Egyiptomban. Nem ismert, hogy készített-e útja során valamilyen írásos feljegyzést.

A magyar–afrikai kapcsolatok különleges alakja a Nagyenyeden, más források szerint a Háromszék vidékén született Sass Flóra (Florence Baker, 1842–1916), akinek fellázadt román parasztok a szabadságharc idején megölték szüleit és testvérét, őt a román dadája mentette meg. Utóbb egy örmény családhoz került, de az elbukott szabadságharc után nekik is menekülniük kellett az osztrák megtorlás elől, s a törökországi Vidinben, vélhetően a menekülttábor zúrzavarában Flora egy leánykereskedő karmaiba került. Itt talált rá (Sir) Samuel Baker, aki aztán a rabszolgapiacra megvásárolta s feleségül vette a szép fiatal lányt. Az asszony a férjét két afrikai útjára is elkísérte, az elsőnek a Nílus eredetének felfedezése, a másodiknak a rabszolgaság megfékezése volt a célja. Veszélyek idején, lázadások során gyakorta a bátor Flóra asszony női határozottsága mentette meg a helyzetet. Második útjukról készült naplóját halála után 75 évvel egy padláson megtalálta unokája felesége, Margaret Baker, aki ki is adta azt átszerkesztve (magyarul is olvasható, Baker 1987). Viszont érdemes volna az eredeti dokumentumokat megszerezni, és eredeti formájukban közzétenni azokat (angolul és magyarul is).

Tragikusan fiatalon, Forray grófhhoz hasonlóan 35 éves korában (a kor átkának számító tüdőbajban) halt meg az Ady városában, Zilahon született Sági Lajos (1843–1878) földrajzi szakíró, számos afrikai tárgyú tanulmány szerzője. Egy nagy reményre jogosító könyvet is írt (Sági 1875), amelyben a kor néhány nagy földrajzi felfedezőjének utazásait tárja máig értékelhető, éles szemű meglátások kíséretében az olvasó elé. Ismertetésében egykoron Hunfalvy János is nagyra értékelte a fiatal kolléga eme munkáját.

A Máramarosban, Huszt megyében született György Aladár (1844–1906) író, újságíró, földrajzi szakíró, művelődéspolitikus, műfordító, művelődéstörténész, többkötetes világföldrajz elkészítője, aki afrikai témakörben számos cikket és egy könyvet is írt. Az *Erdélyi Múzeum* nevezetes folklórközlését követően ő publikált először fordításban egy amerikai mesekötetből két afrikai (angolai kimbundu, azaz északi mbundu) mesét a század végén (György 1894).

Lugoskisfaluban (Szatumik) született Asbóth János (1845–1911) író, újságíró, néprajzkutató, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, aki már nemcsak Egyiptomba, de a Szaharába is eljutott, és aki két könyvet is hagyott maga után. Közülük számunkra különösen az utóbbi fontos, amelyben már nemcsak Egyiptom, hanem a Szahara világa is feltárul (Asbóth 1883). Ennek ugyancsak időszerű volna új kiadását elkészíteni.

Ismeretes, hogy a budapesti Néprajzi Múzeum kelet-afrikai gyűjteményét Teleki Sámuel expedíciójának (1886–1888) 450 maszáj és kiküju tárgya alapozta meg. A Sáromberkén született Teleki (1845–1916) nagyhírű széki grófi család leszármazottja volt, élettörténete, neveltetése, felkészültsége, az afrikai út előzményei, élete visszatérését követően és perse maga az afrikai útja is jól ismert, nincs szükség itt akár csak rövid áttekintésére is. Saját maga egy mindmáig kézíratos naplót vezetett a „kelet-afrikai kalandozásról”, amelyet azonban a család kívánságára mindmáig nem tettek közzé az afrikaiakra vonatkozó helyenkénti „kellemetlen” megjegyzései miatt, jóllehet véleményem szerint „kegyeletes” gondozás nyomán kiadását mégiscsak meg kellene valósítani (másolatot belőle e szemle szerzője is bír). A kelet-afrikai útnak minden lényeges mozzanatát ismerjük kísérelője, Rudolf von Höhnél osztrák tengerészhadnagy részletes és magyarul, németül és angolul is megjelent útleírásából (magyarul: 1891). Kétségtelen tény viszont, hogy amint a 16–20. századi teljes nemzetközi utazási irodalom zöme, a Teleki főszereplésével a középpontban a szemünk előtt lezajló és Höhnél megfogalmazta expedíció számtalan néprajzi megfigyelésének részletes szakmai számbavétele sem történt meg mindmáig.

Telekinél jóval kevésbé ismeretes a Marosszentgyörgyön született Bornemissza Pál (1853–1909) báró, a kászoni Bornemissza család sarja, utazó, néprajzi gyűjtő élete és tevékenysége, aki több mint 15 éven át élt Kelet- és Dél-Afrikában. Felkészültségét jelzi, hogy hatalmas, sok ezer darabos gyűjteményét a szükséges múzeumtechnikai adatokkal ellátva adta át a budapesti Néprajzi Múzeumnak és a British Museumnak. A Néprajzi Múzeum 3000 darabból álló Bornemissza-gyűjteményének katalógusát Vidacs Bea készítette el (Vidacs 1980). Bornemissza néhány afrikai tárgy tanulmánya és cikke megjelent a *Földrajzi Közleményekben* és a *Vasárnapi Ujságban*.

A bácskai földbirtokos családba Temesváron született Damaszkín Arzen (1854–1914), ha igaz, már 12 évesen vadászott. Amint a források

megjegyzik, afrikai útjára Teleki Sámuel biztatására indult el, bár különféle magánéleti mozzanatok is szerepet játszottak a gyenge idegzetű, időnként dühkitörésekbe bocsátkozó földbirtokos eme döntésében. Végül Kittenberger Kálmánnal utazott Kenyába, de nem tudtak igazán együttműködni, így utóbb szétváltak, majd Damaszkín hirtelen megszakítva útját, hazatért. Könyve (Damaszkín 1906) igen értékes, bár ugyancsak máig feldolgozatlan néprajzi adalékokat rejt.

Újrafelfedezésre vár a szilágysági Búzamezőben született és a kolozsvári egyetemen természetrajzi diplomát szerző Daday Jenő (1855–1920) zoológus, hidrobiológus, egyetemi tanár; a Magyar Tudományos Akadémia tagjának rendkívüli értékű mikrofaunisztikai munkássága. Annál is inkább, mivel műveit, Szinnyei József életrajzi enciklopédiájában (*Magyar írók élete és művei*) csupán 1893-ig (az aktuális kötet megjelenéséig) közölhette és tudomásunk szerint a következő 27 év gazdag terméséből már nem készült bibliográfia, jóllehet szaklapok időnként felelevenítették emlékét, és tárgyalták rövidebben-hosszabban életművét. Úgy tűnik azonban, semmiképpen sem vált igazán közismert tényné a hazai tudományos életben, hogy Daday – nyilvánvalóan gyarmati adatgyűjtések birtokában – többek között nyolc terjedelmes közleményt adott közre a kelet-afrikai mikrofauna világról (Daday 1907–1908). Másrészt ugyancsak terjedelmes német nyelvű közleményekben értékelt ki más további német–kelet-afrikai biológiai adatgyűjtéseket. Ebben a témakörben kiadott egy önálló kötetet is (Daday 1910). Megjegyezzük, hogy Daday publikációiban kiterjedően történeti–földrajzi összefüggésekre, és a helyi társadalmakat is jellemzi.

Az észak-erdélyi Szilágysomlyón született Gáspár Ferenc (1861–1923), aki világotutazó hajóorvosként élte le szinte teljes életét. Jövedelmét vélhetően főleg rendkívül igényesen kiállított, nagy terjedelmű könyvei kiadására fordította. Több mint 10 kötete közül az egyik szinte teljes egészében (néhány kubai és antillákbeli emléke leírását követően) afrikai élményeit tárja fel (Gáspár 1906), ahol egyébként, ha erre a hajózás közben lehetőség nyílt, szárazföldi utakra is vállalkozott. Műveit (köztük természetesen az afrikai vonatkozásúakat) célszerű volna új kiadásban népszerűsíteni.

A magyarok afrikai „érdeklődésének” talán legsajátosabb figurája a Temesváron született Inger Károly (1868–1935) afrikai utazó, gyarmatosító, hazatérte után földbirtokos, aki – ő állítja magáról – Szomáliá-

ban „gyarmatot alapított” (helyi arab neve: Szulejman ibn Inger Abdullah vagy Inger Szolimán volt). Valójában egyfajta, csak Afrikában lehetséges vállalkozás kivitelezőjévé vált (lásd dokumentum-kiadást: 1904). Tény viszont, hogy afrikai tartózkodását követően meggazdagodva tért haza. Működéséről utóbb írt egy kis könyvecskét is (Inger 1904). Itthoni évtizedeiben nemes lokálpatrióta jellemről tett tanúbizonyságot: iskolát alapított saját költségére, és segítette szűkebb környezetét jelentős anyagi áldozatokat hozva.

Nagy vesztesége az afrikai kutatásnak, hogy a Nagyszentmiklóson született Bartók Béla (1881–1945), a huszadik század talán legnagyobb zeneszerzője és kiemelkedő jelentőségű etnomuzikológusa algériai gyűjtőútja (Biskra 1913) során megbetegedett, és több hónapra tervezett útjáról két hét után vissza kellett fordulnia. Mindemellett ez a rövid út is 118 ének fonográfhangere való rögzítését tette lehetővé.² Ezen énekek átírási módszere és minősége mind a mai napig hatással van a teljes arab népzene kutatására, amit az is jelez, hogy az újabb arab népzenei publikációk kiindulásul gyakran hivatkoznak Bartókra.

A Bihar megyei Tenkén született Fodor Ferenc geográfus, térképész, történész (1887–1962). Nem volt sem néprajzkutató, sem afrikanista, hatalmas művében, amely csak halála után jelenhetett meg, a magyar földrajztudomány történetét tárta fel (Fodor 2006), ugyanakkor számba vett minden afrikai vonatkozású adatot, eseményt, utazást vagy kutatási eredményt. Könyvében több tucat olyan személyiség működésére derít fényt, akik részben vagy egészben Afrikával köteleződtek el.

A Nagyenyeden született Sáska László (1890–1978) orvos, vadász, természettudományi szakíró, az afrikai tájak és népek szerelmese szerencsére mindmáig jól ismert alakja a magyar-afrikai kapcsolatoknak, a magyar afrikanisztikának. Életművét az érdeklődés máig életben tartja. Jelzi ezt nevezetes Afrika-könyvének (Sáska 1969), illetve újabban kiadott cikkgyűjteményének (Sáska 2001) népszerűsége is. A rákkutatásról magán-

² Kárpáti János zenetörténésznek, a Zeneakadémia egykori főkönyvtárosának, illetve Hoppál Mihály néprajzkutatónak, az Európai Folklorintézet ugyancsak egykori igazgatójának köszönhetjük, hogy Bartók gyűjtései, átírásai, a gyűjtésre vonatkozó széleskörű hazai és nemzetközi kutatás anyaga CD ROM formájában napvilágot láthatott (Bartók 2006). A CD-n a teljes gyűjtött anyag, illetve Bartók arab zenei hatásokat mutató műveinek részletei mellett a nemzetközi szakirodalom leginkább figyelemre méltó elemzései is szerepelnek.

kiadásban közzétett könyvét (Sáska 1939) viszont, amelyben nem feledkezik meg az adatgyűjtések színhelyét is jellemezni, ismét meg kellene jelentetni. Szélinger Balázs etiopistának köszönhető, hogy nemrégiben angol nyelven kiadott könyve az olaszok gyarmatosító háborújának szomorú tapasztalatairól (Sáska 2015). Feldolgozásra vár az érdi Magyar Földrajzi Múzeumba került hagyatékrésze.³

Déván született Kéz Andor földrajztudós (1891–1968), aki számos jeles művel, tanulmányokkal és könyvekkel lépett a hazai afrikanisták sorába. Az általa írt és szerkesztett *Felfedezők Lexikona* [1937?] minden fontosabb magyar és külföldi afrikai utazó életútját és tevékenységét bemutatja. Ugyanakkor ő a szerzője az 1938-ban megjelent ötkötetes *A Föld felfedezői és meghódítói* című enciklopédikus mű *Észak- és Dél-Afrika* címet viselő második kötetének (Kéz 1938). Továbbá az 1962-ben megjelent tankönyv, a kétkötetes *Leíró természeti földrajz* Afrika-fejezetét is ő írta, akkor már idős oktatóként (Kéz–Láng 1962).

A kolozsvári születésű Scheitz László orvos (1897–1963) egy időben a kongói Katanga tartomány egészségügyi államtitkári pozícióját töltötte be. Szétszórt nagy mennyiségű szakmai és afrikai vonatkozású írásanyagát, kéziratban lévő igen széleskörű és gazdag levelezését – amely a családnál, különféle archívumokban vagy ma még ismeretlen helyeken található – fontos volna egybegyűjteni és kiadni vagy kutatható tenni. Bennük a helyi etnikumokról és a hagyományos orvoslásról is számos adat rejtőzik.⁴

Ki ne ismerné akár napjainkban is a nagyváradi születésű Széchenyi Zsigmond (1898–1967) világjáró vadászutazó, afrikai vadász, természet-tudományi gyűjtő életművét, számos könyvét, és az ezekben is érvényesülő régi tisztességes magatartásmódot, amely szerint nem a vad kilövése az elsődleges szempont, hanem a vadgazdálkodás. Tegyük hozzá, hogy miképp Kittenberger Kálmán, ugyanúgy Széchenyi Zsigmond úti beszámolóiban is nagy számban találhatunk rövidebb-hosszabb áttekintéseket afrikai népekről, a helyi társadalmakról, illetve leírásokat az afrikai földrajzi környezetről, növényekről és állatokról. Fontos újdonság: egy tar-

³ Sajnos azonban az özvegye nem mindent adott át a nevezett intézménynek. Így például mindmáig (eredménytelenül) próbáljuk kinyomozni azokat a cikkeket, amelyeket vélhetően angol lapoknak írt, hiszen nem véletlenül választották meg egykor az Angol Királyi Rákkutató Intézet levelező tagjának.

⁴ Scheitz Lászlóról: Pusztai 2003, 2016.

talmában és kiállításában is rendkívüli figyelmet érdemlő kiváló könyvet (Gyorgyevics 2018) jelentetett meg e szinte kultikus tisztelettel körülvett, valóban örök például szolgáló humanista személyiség életéről és tevékenységéről rajongóinak egyike, Gyorgyevics Tamás.

Négy afrikai témájú könyvéről (is) nevezetes a Kovásznán született, ragyogó szépségű Ignác Rózsa (1909–1979), aki egyedül merészelt az átkos ötvenes években íróasztalfiók számára megalkotni egy rendszerkritikus regényt (*A vándlott*, első kiadása: 1999), és aki mára elsősorban íróként, világljáró utazóként, útirajzíróként és műfordítóként ismert, de valaha színésznői karriert is befutott. Útinaplója (1968), amely Kenyába, Tanzániába és Ugandába vezeti el olvasóit, jó szemű megfigyelőnek mutatja, irodalmi alkotásai viszont más prózaírók tájékozottságát messze meghaladó afrikai ismeretekről árulkodnak (1970: elbeszélések, 1973, 1980: gyermek- és ifjúsági könyvek).

Kevesen tudják ma már, hogy az egykor Radnóti Miklós és Ortutay Gyula, illetve a Szegedi Fiatalok baráti körébe tartozó Kende István (1917–1988) történész Máramarosszigeten született. Történelmi könyvei a háború előttről datálódó baloldalisága folytán elsősorban gyarmatosításkori problémákat tártak fel (Kende 1964, 1970, 1976, 1980, 1982). Emellett ő volt a főszerkesztője a *Fejlődő Országok Lexikonának* (1975) is, amely máig hasznos forrásnak bizonyul az afrikanisták számára. Kende mindezekén túl írt egy igen magas néprajzi felkészültséget mutató guineai útkönyvet (Kende 1961), és guineai tartózkodásának eredménye egy értékes mesegyűjtemény is (Kende 1962).

Ha isten is megengedi, a Kolozsvárott született Gumán István (1919) csillagász, kollégánk és barátunk rövidesen megünnepli 100. születésnapját. A nagyidejű szakembernek, örömeinkre, mi adhattuk ki egyedülállóan érdekes könyvét (Gumán 2006), amelyben a malibeli Bandiagara sziklái és környezetében élő, az iszlám elől sok száz éve elmenekült, mande kisugárzású dagon nép tapasztalati úton szerzett kozmológiai ismereteivel foglalkozik.⁵

Nem említettük Bartók Béláról írott jegyzetünk esetében, most kerítünk sort rá, amikor a Svédországban akadémikussá lett másik, Dicsőszentmárton városában született, kiváló modern zeneszerzőnk, Ligeti György

⁵ A népszerűvé vált, bár nem egykönnyen emészthető, csillagfizikai magyarázatokkal telített monográfia ma már szabadon letölthető az internetről.

(1923–2006) felé vetjük tekintetünket, hogy tulajdonképpen mindketten némely darabjaik kapcsán az afrikai forrású zenei folklorizmus képviselői. Hiszen mindketten használnak fel afrikai zenei hatásokat műveikben. Eről célszerű Kárpáti János zenetudós idevágó írásait fellapoznunk (mindkettőjük kapcsán, Kárpáti 2007).

Aligha ismerős néprajzi berkekben Molnos Angéla (1923–2008) erdélyi nyelvész, pszichológus, afrikanista neve. Különösen nem a hazai afrikanisták számára, hiszen külföldről hazatérve már inkább csoportpszichológiával és a magyar nyelv sajátos jellemzőinek feltárásával, a nyelv pszichológiai felhasználásának lehetőségeivel foglalkozott. Jóllehet tudományos tevékenységét nagy terjedelmű afrikai munkák, szerkesztések és saját művek (Molnos 1965, 1968a, 1968b, 1968c, 1972–1973) szegélyezik.

Sajnos idejekorán távozott az életből a sokunk által nagyra becsült és szeretett, kolozsvári születésű Borsai Ilona (1924–1982), a magyar mellett a kopt népzene kutatója, Tóth Margit munkatársa. Kettejük között sajátos munkamegosztás alakult ki: Borsai volt a nagylátókörű elemző, összehasonlító, széles tájékozottságú kutató, míg Tóth Margit a zseniális lejegyző, rendkívüli képességű, mindent meghalló zenei átíró. Utóbiról magam is meggyőződhettem egy személyes látogatás során, amikor megismerkedhettem melizmákban gazdag erdélyi balladák általa készített lejegyzéseinek minőségével. Mindemellett kötetre való, részben közösen írott, részben csak Borsai-szerzőségű tanulmány összegyűjtése és kötetté formálása mostanában zajlik kiadónk, a Mundus Novus Könyvek Kft. berkeiben.

Nem feledkezhetünk meg Erdélyi Lajos (1929) nevéről, aki egyedülálló értékkel ajándékozott meg bennünket, amikor közzétette a Teleki Sámuel-féle expedíción készült fényképeket (Erdélyi 1977). Könyve azt a kíváncsalmat váltja ki belőlünk, vajha még további publikálatlan fotográfiát találhatnánk meg ebből az értékes régi néprajzi anyagból.

Napjainkban is újra meg újra belépnek a magyar nyelvű kultúrába Erdélyből érkezett, afrikai érdeklődésű kutatók, szakemberek.

Leírtuk már egy alkalommal, hogy a temesvári Turóczi Ildikó háziorvos és író (1960) a klasszikus korokra emlékeztetően a szemünk előtt változott át – mondhatni, afféle afrikai misztikus csodaként – praktizáló orvostól afrikai néprajzi terepmunkássá és etnológiai kutatóvá. Kameruni orvosi tapasztalatait és néprajzi adatgyűjtéseit számtalan cikkben, íráson,

dolgozaton kívül két figyelemreméltó könyvben adta közzé (Turóczi 1912, 1915). Mindkettő hozzáférhető a Magyar Afrika Tudástárban.

Marosvásárhelyen született 1983-ban Biedermann Zsuzsanna, aki az MTA KRTH Világgazdasági Intézet és Nemzeti Közszolgálati Egyetem kutatója/oktatója, aki az afrikai emberirtásokkal, Ruanda és Burundi újkori történelmével foglalkozik. Ebből a témából született PhD disszertációja könyv formájában is megjelent (Biedermann 2015). Újabb jeles vállalkozása a Kiss Judittal közösen szerkesztett és a kontinens gazdaságának mai állapotát feltáró tanulmánygyűjtemény (Biedermann–Kiss 2017), amelynek több fejezetét ő maga írta. A tényanyagok bemutatása során a modern közgazdaságtan néhány újszerű elvi-módszertani megoldásával is megismerteti az olvasókat. Biedermann ugyanakkor működtet egy Afrika-Blog nevű internetes portált, amelyen nagy gazdagságban találhatóak különféle tudományágakat érintő információk, kisebb írások, beszámolók, interjúk.

Végezetül a partiumi Veres Otilia Mária (1981) nevét említjük, aki a dél-afrikai irodalommal, azon belül is főleg a dél-afrikai, de ma már Ausztráliában élő Nobel-díjas J. Maxwell Coetzee munkásságával foglalkozik. Ebből is doktorált 2017-ben (*Colonial Encounters in J.M. Coetzee's Early Fiction: Two Tropes of Intersubjectivity*, Debreceni Egyetem). Coetzee munkásságát ugyancsak átjárja az afrikai helyi sajátosságok, törzsi kultúra egy-egy mozzanatának jelenléte.

*

Minden bizonnyal foghíjasnak és néhol száraznak hathatott a fenti (sok tekintetben jól ismert tényeket, adatokat egybehalmozó) felsorolás, azonban vállalt témánk szempontjából ez a számbavétel, úgy véljük, elkerülhetetlen volt. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a bemutatott személyek mindegyike alaposabb elemzést érdemelne, részben saját teljes életútjuk, működésük, másrészt az afrikanisztikához való hozzájárulásuk, illetve a magyar afrikai érdeklődés erdélyi kibontakozásának értékelése szempontjából. Erre azonban most itt nincs terünk.

Röviden azonban – kapcsolódva a jelen írás elején felvetett gondolat-hoz – fontosnak tartjuk újra kiemelni, hogy milyen nagy mennyiségű forrásanyag lapul a 17. század vége és napjaink között napvilágot látott sajtótermékek, napi-, heti- és havilapok oldalain feltáratlanul. Minderről egy-

előre csupán szűrt ismereteink vannak. Kétségkívül az *Erdélyi Múzeum* 1874-től napjainkig ívelő évfolyamaiban a nagyszerű kezdet ellenére alig találtunk afrikai témájú közleményt. Annál gazdagabb ebből a szempontból a *Korunk* folyóirat, amelynek esetében szerkesztőinek az ún. harmadik világgal kapcsolatos figyelve nyilvánvalóan baloldaliságukkal is összefügg. Így különösen sok írás jelent meg például a harmincas években az olasz-etióp háború témájában. De tegyük hozzá, ennek kapcsán, még ha csak rövidebb írások keretében is, a régies szokások, a hagyományos költészet vagy a népi színház is terítékre került, és ezek az ismeretközlésnek e területen ugyancsak az első fecskéi.

Még ma is tanulságosnak ítéltető történelmi-politikai elemzések mellett tehát például ilyen sorok olvashatók, mondjuk, a H. L. betűjelű szerző írásában. „Az abesszin festészet naivitása, díszítő elemei, gazdasága s gyermekesen titokzatos légköre az orosz és a görög ikonok művészetével rokon, mely minden bizonytalansággal példaképpül is szolgált. Ám az abesszin festmények naivságban még az ikonokat is felülmúlják, s emellett művészileg legalább is egyenlő értékűek azokkal. A kopt templomok falait a szentek életét ábrázoló festmények borítják, s ezek egyáltalán nem tévesztik el hatásukat a hívők képzeletére és érzékenységére, szemben az európai templomok hasonló tárgyú festményeivel, melyek csakis dekoratív jelleggel bírnak.” (*Korunk* XI. [1935] (12) 956–957.)

A *Korunk* gazdag afrikai anyagát egy külön tanulmányban kellene feltárni és elemezni. Ami viszont e téren további tájékozódásunkat illeti, egyelőre csak véletlenszerűen feltárt forrásokra tudtunk rábukkanni az áttekinthető hatalmas folyóiratanyagból. Így ezúttal még annyit tudunk megemlíteni, hogy az Erdélyi Helikon 1928 és 1944 közötti korszakát tekintve jött fényre néhány adat. A szerkesztők ebben az időszakban ugyanis helyet adtak néhány óegyiptomi himnusz fordításának, illetve több alkalommal is közöltek versfordításokat a pánafrikanista Langston Hughes afroamerikai költő folklórelemeket is magába foglaló műveiből. (Más kérdés, hogy e költeményeket amerikai szépirodalomként adták közre.) További két írás is napvilágot látott ezenkívül a részben néger spirituálék hatását mutató afroamerikai költészet témakörében.

Különös eredménynek tűnik, hogy pl. az *Erdélyi Lapok* folyóirat műhelye 1909 és 1913 között egy kevésbé ismert külföldi szerző két algériai témájú írását fordította magyarrá, valamint helyet kapott a hasábkon egy sivatagi oázis bemutatása is. És ami leginkább figyelemre méltó

tó eredmény, közreadták a neves dél-afrikai (angol) író, Olive Schreiner (1855–1920) négy novelláját is. (Schreiner világhírű regénye, amelyet később meg is filmesítettek, 1942-ben látott napvilágot magyar fordításban). Az író azért lehet érdekes az etnológia, illetve az általános néprajz szempontjából, mivel műveiben mindig felidéz a hagyományos afrikai társadalomra utaló élethelyzeteket.

Első kísérleti tájékoztató próbálkozásaink még a *Látó* című folyóiratra (1990–2007) terjedtek ki. E folyóirat viszonylag számos alkalommal adott teret afrikai témájú írásoknak. Említhető, hogy a folkorizmus vagy inkább az etnologizmus megnyilvánulásaként vehető számba Székely János *Mórok* című ötfelvonásos történelmi esszéje (Székely 1990), vagy Bálint Tibor *Fáraók hétköznapjai* címmel közreadott regényrészlete (Bálint 1995). Ugyanakkor a folyóiratban többször is helyet kaptak a Kovács András Ferenc által fiktív formában Lázáry René Ferenc nevében közreadott afrikai témájú költemények. Ezek teljes körű elemzése (számos más helyen szétszórtan közzétett, afrikai témájú versekkel együtt) ugyancsak fontos kutatási kérdéseket vethetne fel.

Bár mindezek az adatok az első kísérleti mélyfúrások eredményei, azonban bizonyosságul szolgálnak arra, hogy megállapítsuk, az afrikai népek és kultúrák iránti érdeklődés sem a magyarországi, sem az erdélyi művelődéstörténet elmúlt jó kétszáz éves időszakából nem hiányzik. Az erdélyi irodalmárok, írók, néprajzkutatók, orvosok és természettudósok nemcsak észak-afrikai fehér (berber és arab), hanem a Szaharától délre eső területek zömmel ún. szubszaharai népességének, társadalmának, kultúrájának, földrajzi környezetének is számos alkalommal szenteltek figyelmet. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a teljes anyag feltárása (különösen az időszaki kiadványokban rejlő szakirodalmi anyag feldolgozása) további jelentős erőfeszítéseket kívánna meg.

*

Őszintén megvalljuk, nem tudjuk megállni, hogy befejezésül ne vállalkozzunk egy irodalmi, pontosabban az általunk egy elméleti cikkben kísérleti jelleggel megfogalmazott irodalmi neoetnologizmus különös példájára való kitekintésre, mivel nem igazán tudunk szó nélkül elmenni a Lázáry René Sándor kontra Kovács András Ferenc jelenség mellett. Az előzőekhez hasonlóan ugyancsak erdélyi születésű jeles költő, aki a

modernizmus egészen sajátos útját járja, Weöres Sándorhoz hasonlóan (lásd: *Psyche. Egy hajdani költő versei*) egy másik, fiktív költő bőrébe bújva adja közre sajátos „művelődéstörténeti háttérű bravúrjait”, és eközben mind gyakrabban téved afrikai hagyományok felhasználásának útjára, mint az e körbe tartozó verseket éltető erőforrásra. Számos, a kontinens hagyományos kultúráját élesztgető költeménye közül ezúttal a következőt választottuk ki:

„BUSMAN FOHÁSZ A HOLDHOZ

Sarlós újhold, suhintsd meg arcom!
 Fent lengő hold, vedd el az arcom!
 Add nekem érte cserébe az arcod!
 Vedd el az én bús, boldogtalan arcom!
 Add nekem égre fénylő arcodat,
 Amellyel újra, újra élőn visszatérsz,
 Ha hosszan eltűnsz, s nem láthat szemünk,
 Ha mélybe hullsz is, folyton, újra fölkelisz –
 Halálból mindig, újra élőn visszatérsz.
 Bárcsak lehetnék, hold, hozzád hasonló
 Én is, mert a tiéd az öröm, te boldog,
 Te térsz csak egyre vissza, mindig újra élsz,
 Ha mélybe hulltál, s nem vagy látható –
 A foltos, égi nyúl neked megsúgta rég,
 Mit tégy, miképp tudsz élve visszatérni
 Te azt ígérted hajdanán nekünk,
 Hogy mi is élve, fénylőn térünk vissza majd,
 És akkor aztán újra boldogok leszünk,
 Ha visszatértünk, majd, a halálból.”

A szerzőnek a vershez készített saját jegyzete: »Keserves ének a Kalahári sivatagból. Afrika déli felén ma is dalolja még a szan nép. Fordítottam egy hónappal a 70. születésnapom után, Marosvásárhelyen, 1929. október 17-én. (Párisba másnap postáztam Leának is.) Fordításom alapjául Archibald Blacksmith ajándéka, a kiváló Wilhelm Heinrich Immanuel Bleek és Lucy Lloyd könyve szolgált: a „Specimens of Bushman folklore” (Ed. Daimon, 1911)« (*Holmi* 24. [2012] 5. 584.)

E vers forrását évtizedekkel ezelőtt ismertem meg, mégpedig Ruth Finnegan könyvéből (Finnegan 1970: 180). Egy stencilezett, zárt körben terjesztett fordításgyűjteményembe, majd a doktori dolgozatomba (Biernaczký 1990: 121) is beillesztettem, mint az afrikai narratív líraiság példáját. Lásd alább fordításomban:

„Hahó te hold, ki odafönt heversz!
 Hadd lássak holnap korán egy struccot,
 egy struccot, aki a tojásokon ül!
 Hadd verjem fel a tojások sárgáját
 gazella fark pamacsával,
 ami egy csomóban ül egy kis boton-ágon,
 s az ág maga a gazella farka!”

Vagyis, amint az előzőekből ez kiderül, Kovács András Ferenc ezekhez az általunk produkált forrásokhoz semmiképpen sem juthatott hozzá. Viszont egy ezzel a költeménnyel igen rokon fogalmazású, bár hosszabb változat megtalálható Hans Bjerre dán kutató magyarra lefordított és a busmanok anyagi és szellemi világát egyaránt lenyűgözően szép és tiszta megközelítéssel feltáró könyvében (Bjerre 1964, eredeti dán kiadása: 1958).

„IMÁDSÁG A HOLDHOZ

Íme a kezem
 Elejtek egy őzbakot kezemmel,
 Nyállal megölöm.
 Lefekszem.
 Meg akarok ölni egy őzbakot
 Kora hajnalban.
 Ó, Hold, te, aki odafönn lebegsz,
 Tedd, hogy leterítsek egy őzbakot
 Hajnalban!
 Tedd, hogy meglőjek egy őzbakot
 Ezzel a nyállal
 Hadd egyek őzhúst!
 Hadd egyek, míg gyomrom megtelik.

Hadd tömjem meg gyomromat,
 Mihelyt leszáll az est!
 Ó, Hold, te, aki odafönt lebegsz,
 Én hangyaeleség után kutatok
 Hajnalban!
 Tedd, hogy ehessenek belőle!
 Ó, Hold, te, aki odafönt lebegsz,
 Én hajnalban leteríték egy struccmadarat
 Ezzel a nyállal.
 Ó, Hold, te, aki odafönt lebegsz,
 Adj erőt nyilamnak,
 Hogy hajnalban meglőjek
 Egy őzbakot.”

(Bjerre 1964: 148–149)

Hadd jegyezzem meg itt némi kitéréssel, hogy a busmanok hiedelemvilága egyébként rendelkezik egy Cagn nevű „legfelsőbb lényel”, aki szerintük a világot megteremtette, és amely többnyire a *mantis religiosa* (ájtatos manó, imádkozó sáska) képében jelenik meg előttük, vagyis az isteni kópé jegyeit is magán viseli. Amint hiedelemrendszerük másik központi alakja, Heitsi-Eibib is, aki egyrészt kulturális hősként, a vadászok védelmezőjeként, máskor viszont csalóként (trickster) jelenik meg képzeletükben. Más kérdés, hogy ezek a képzeletbeli figurák csak speciális énekeikben bukkannak fel, hiszen már a busmanok között is jelentkezik az az Afrikában igen jellegzetes vallási szemléletmód, miszerint a hiedelemvilágok, hagyományos vallások központi szellemlényé afféle *deus oziusos* (henyelő isten), amely megteremtven a világot, magára hagyja a halandókat, hogy azok maguk alakítsák sorsukat.

De vajon miért járjuk mindezt ilyen nagy részletességgel körül? Azért, mivel Kovács András Ferenc jegyzetében érzünk egyfajta furcsaságot, mondhatnánk, „bakugrást”. Ugyanis a korábbi Finnegan-féle közlés forrása nem Bleek és Lloyd nagyjelentőségű 1911-es szan (busman) mesegyűteménye, amely ma már az interneten is szabadon megtalálható, hanem annak szerzője Bleek lánya: Dorothea F. Bleek, és az ő közleménye: Bushman Folklore. *Africa*. 1929, Vol. 2, No. 3, 302–313. , az általunk idézett és KAF versezetével rokonítható szöveg pedig ennek 306. oldalán található.

De túllépve e sajátos, ágas-bogas filológiai jelenség-komplexumon, talán azt lehet (kell) végre észrevennünk, hogy a kettős transzformáció következményeként a Lázár–Kovács András Ferenc-féle afrikai versek esetében az irodalmi folklorizmus világos jelenlétét érzékelhetjük, amely mellesleg Radnóti sokat idézett, nevezetes átköltésében, a *Pigmeusok éneké*-ben is nyomon követhető. Hiszen míg a magyar költőnél a fehérekkel szembeszegülő törpe emberke éneke zeng fel, addig annak eredeti forrásában, Trilles páter közleményében (Trilles 1931: 238–239) egy bohóckodó törpe öregember színrelépéséről értesülünk. Ez az öregember pedig énekében valójában nem a fehérekkel, hanem a rájuk települő gaboni fang bantu négerekkel helyezkedik szembe. És hogy erről az újabb filológiai gubancról teljes képünk lehessen, megemlítjük, az éneknek a pontos, tartalomhű magyar nyelvű fordítását Dénes Zsófia egy korai kísérletében találhatjuk meg (Dénes 1924).

Lázár – Kovács András Ferenc változatában a lényegében könyörgést (mi több, követelést?) tartalmazó busman vadászmágiából egy olyan elvont gondolati képződmény, sajátos elme-futtatás nő ki az indító afrikai költői kép mögé bújtatva a költő által életre hívott irodalmi átköltésben, amely ugyan az eredeti atmoszférát is sugározza valamiképpen, mégis a jóval későbbi civilizációk gondolkodására valló, sajátos és az élet–halál kérdését feszegető metafizikai bölcselkedést csempészi be a hagyományos közegbe.

Bár dolgozatunkat nem irodalmi elemzésekkel kívántuk telíteni, mégis meg kell még itt fogalmaznunk azt a gondolatunkat, hogy úgy véljük, Kovács András Ferenc afrikai stílusgyakorlataiban túllép Weöres Psyche-kísérletén, hiszen ugyan először ő is bebújik egy fiktív költői figura bőrébe, onnan azonban másodsorra újabb fejest ugrik az Európán kívüli népek szóbeli hagyományvilágába, költői vállalkozásához a törzsi folklórból kíván impulzusokhoz jutni. Lényegében tehát kétféle „átváltoztatást” (transzformációt) hajt végre. Vagyis minden valószínűség szerint a fiktív költői név (maszk vagy álarc) alkalmazásának és az ezáltal valamely régebbi irodalmi stílusnak, mondhatni, afféle folklorisztikus / művelődés-történeti visszatekintésből következő felújításnak, legújabb megnevezéssel arcadásnak vagy szerepverselésnek⁶ nevezett „irodalmi technológia”

⁶ Porció Veronika fogalmai 2012, 2013.

egy újabb típusával állunk szemben. (Miközben, lásd előbbi megjegyzéseinket, Kovács András Ferenc kísérletezéseinek egyelőre egyetlen előfutáráról, Radnóti Miklósról tudunk.)

Megszakítva az elemzések sorát, összegzésül mindössze annyit szeretnénk még megjegyezni, Erdély régebbi és mai társadalmá, értelmisége – a bemutatott anyag birtokában egyértelműen kijelenthető – gazdagon kivette a részét Afrika magyar nyelvű megszólaltatásában. Sőt, elnyerte a kezdetek néhány kiemelkedő fontosságú mozzanatában való szerepvállalás érdemét, mi több, a jelentősek, a legnagyobbak között is felfedezhetjük képviselőit. A feltáró munkát azonban minden bizonnyal folytatni kell.

Irodalom

Asbóth János

1883 *A Zaharától az Arabáig. Utazás Egyiptomban és Palesztinában.*

Franklin – Társulat, Budapest.

Baker, Florence

1987 *Rabszolgák földjén. Egy magyar nő felfedező és rabszolgák között, 1870–1873.* Panoráma, Budapest.

Bálint Tibor

1995 Fáraók hétköznapijai (regényrészlet). *Látó* IV. (3) 5–16.

Bartók Béla

2006 *Bartók és az arab népzene.* CD-ROM. Szerk.: Kárpáti János. UNESCO/Európai Folklor Intézet, Budapest.

Biedermann, Zsuzsanna

2015 *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban: A konfliktusok gazdasági vetülete.* Publikon Kiadó, Pécs.

Biedermann, Zsuzsanna – Kiss, Judit (szerk.)

2017 *A szubzaharai Afrika gazdasága a XXI. században.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Biernaczky Szilárd

1978 Neoetnológizmus az „európai” művészetekben. In: Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklor – Társadalom – Művészet* 4–5. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Művelődési Központ, 10–18.

1990 *Afrikai népköltészet – egyetlen folklor.* Összehasonlító műfaji vizsgálatok. Doktori disszertáció. KLTE BTK Néprajzi Tanszék, Debrecen.

- 2013 Egy magyar világgáró emlékiratai – immár magyar nyelven. *Afrika Tanulmányok* VII. (3) 61–72.
- 2016 Afrikai (száj)hagyományok Magyarországon. A több ezer nyelvi-kulturális csoportot magába foglaló földrész folklórkincsének megismerése hazánkban 1. – A kezdetektől az ötvenes évekig. *Ethnologia* I. (1–4) 309–358.
- Biernaczky Szilárd – B. Wallner Erika (szerk.)
- 2017 *Magyar Afrika Tudástár – Egy elektronikus könyvtár születése.* Mundus Novus Könyvek, Érd.
- Bjerre, Jens
- 1964 *Kalahári. Kőkori emberek az atomkorban.* (Világgárók, 35.) Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Bleek, W. H. I. – Lloyd, L. C.
- 1911 *Specimens of Bushman Folklore.* G. Allen, London.
- Daday Jenő
- 1907–1908 Adatok Német-Kelet-Afrika édesvízi mikrofaunájának ismeretéhez. *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* 25. 402–420, 26. 1–42, 43–57, 200–220, 294–321, 374–404, 405–421, 455–474.
- 1910 *Untersuchungen über die Süßwasser-Mikrofauna Deutsch-Ost-Afrika.* (Zoologica, 59.) Schweizerbart, Stuttgart.
- Damaszkin Arzén
- 1906 *A mászái fennsíkon.* Budapesti Hírlap Nyomda, Budapest.
- Dékány Kálmán
- 1908 Egyiptom legrégebbi magyar leírása. *Földrajzi Közlemények* XXXVI. (3) 98–103.
- Dénes Zsófia
- [1924] *Néger antológia.* Blaise Cendrars után fordította: ~. „Elbemühl (G. B. Kunstbücher)”, Wien.
- Döbrentei Gábor
- 1815 Vadak énekei. *Erdélyi Múzeum* III. 140–152.
- Erdélyi Lajos
- 1977 *Teleki Samu Afrikában.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Finnegan, Ruth
- 1970 *Oral Literature in Africa.* (Oxford Library of African Literature) Clarendon, Oxford.

Fodor Ferenc

2006 *A magyar földrajztudomány története*. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.

Forray Iván

1859 *Utazási album soborsini gróf Forray Iván eredeti rajzai és jegyzetei szerint*. Forray Endréné Brunswick Júlia grófnő, (szerk.: Császár Ferenc), Pest.

Gáspár Ferencz

1906 *Nyugat-India és Afrika* (A Föld körül 2. köt.). *Colontól Nyugat-Indián át Afrika körül, Adenig*. Singer és Wolfner, Budapest.

Guman, István

2006 *Dogon mitológia és csillagászat*. Szerk., függelék és bibl. Biernaczky Szilárd. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.

György Aladár

1883 *A Föld és népei (Népszerű földrajzi és népismei kézikönyv)* 2. kötet: *Afrika földrajzi és népismei leírása*. Franklin Társulat, Budapest.

1894 Néger népmesék. *Ethnographia* V. (5) 369–370.

Gyorgyevics, Tamás

2018 *Széchenyi Zsigmond élete*. Amicus, Budapest.

Hadobás Sándor

1998 Lászlói János. Egy, a városkörnyékről elszármazott humanista. *Borsodi Tájház Közlemények* 3. 9–13.

Hellmuth, Leopold

2012 Franz von Dombay als Arabist. *Austriaca* 74. 79–100.

Herder, Johann Gottfried von

1807 Zu den Liedern der Madagascar (Aus dem Französischen des Ritter Parny). In: Müller, von Johann (szerk.): *Stimmen der Wölker in Liedern*. J. G. Cotta'schen Buchhandlung, Tübingen, 537–552.

Hoványi Ferenc

1858 *Néhány hét a Szent Földön 1856-ban*. Schweiger Antal Nyomdájában, Bécs.

Höhnell, Ludwig Ritter von (1857–1942)

1891 *A Rudolf és Stefánia tavakhoz. Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékein 1887–1888-ban*. Leírta kísérője: Höhnell Lajos, 1–2. kötet. Ráth Mór, Budapest.

Huszti György

m. s. (1566) *Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii* (kézirat a Vatikáni Könyvtárban) – 1881 *Starine Knjiga*. XIII. Jugoslovenska Akademija Zwanosti I Umjetnosti, 1–38.

1977 *Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii*. In: Tardy Lajos – Dávid Géza (szerk.): *Rablók, követek, kalmárok*. Gondolat, Budapest, 208–269.

Ignác Rózsa

1968 *Zebradob-híradó. Kelet-afrikai útinapló*. (Világjárók, 62.) Gondolat Kiadó, Budapest.

1970 *Szavannatűz*. Elbeszélések. Móra Könyvkiadó, Budapest.

1973 *Hajdanában Zambiában*. Móra Könyvkiadó, Budapest.

1980 *Kóborló kisfiú kalandjai*. Móra Könyvkiadó, Budapest.

Inger Abdullah, Suleyman Ibn [Inger Károly]

1904 *Magyarország gyarmata Szomáliföldön*. Hivatalos és eredeti levelezések. Pesti Lloyd-Bank Könyvnyomdája, Budapest.

Kárpáti János

2007 Bartók és Ligeti Afrika-élménye. *Muzsika* 50. (11) 24–28.

Kende István

1961 *Jóreggelt Afrika!* (Világjárók, 24.) Gondolat Kiadó, Budapest.

1962 *Gueladyo, a nagy szerelmes*. Népmesék Guineából. (Népek meséi) Európa, Budapest.

1964 *A francia gyarmatbirodalom felbomlása Nyugat-Afrikában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

1970 *Forró béke, hidegháború: A diplomáciai kapcsolatok története 1945-1956*. Kossuth Kiadó, Budapest. (2. átdolg. kiadás 1979)

1980 *Katonai konfliktusok Fekete-Afrikában*. Összeállítás a külföldi politikai irodalomból 1975–1979. Országgyűlési Könyvtár, Budapest.

1982 *Fekete-Afrika politikai, társadalmi és gazdasági viszonyai*. MSZMP Politikai Főiskola, Nemzetközi Politikai Tanszék, Budapest.

Kende István (szerk.)

1975 *Fejlődő Országok Lexikona*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1976 *Fejlődő országok – haladó eszmék*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Kéz Andor

1938 *Észak- és Dél-Afrika*. Révai, Budapest.

Kéz Andor – Láng Sándor

1962 *Leíró természeti földrajz II*. Tankönyvkiadó, Debrecen – Szeged.

Magyar László

2008 Kivonat Dél-Afrika belsejében tett utazásomból (Kámba, Kuanyama) 1852. In: Sebestyén Éva (szerk.): *Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből*. Balassi Kiadó, Budapest, 63-83.

2012 *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1857 években*. Közreadja Sebestyén Éva. Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest.

Mezei Imre

2000 Egy erdélyi zarándok Egyiptomban. Lászlai János 1483-as útja a Szent Család nyomában. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1–4. 105–125.

Molnos Angéla

1965 *Die sozialwissenschaftliche Erforschung Ostafrikas 1954–1963*, Springer-Verlag zu Ifo-Institut, Berlin.

1968a *Attitudes towards family planning in East Africa: an investigation in schools around Lake Victoria and in Nairobi*. Weltforum Verlag zu Ifo-Institut, München.

1968b *Language Problems in Africa*, A bibliographical summary (1948–67) of the present situation with specila reference to Kenya, Tanzanai and Uganda, *East African Research Information Center*, Nairobi.

1968c *Sources fo the Study of East African Cultures and Development*. East African Information Centre, Nairobi.

1972–1973 (írta és szerk.) *Cultural source materials for population planning in East Africa*. 1–4. East African Publishing House for the Institute of African Studies, University of Nairobi, Nairobi.

Park, Mungo

1816 Park utazása Afrika belső tartományaiban. In: Kiss János (szerk.): *Nevezetes utazások Tárháza*. I. Park utazása Afrikába' belső tartományokban, Bourbon', Frantzia, 's Javan' szigeteiről és Dahom-Országáról szöllő némely tudósításokkal együtt. Pest.

Parny, Evariste de (M. le Chevalier)

1787 (12 malgas ének) In: *Chansons madecasses, traduites en français, suivies de poésies fugitives*. A Londres (et se vend à Paris), 4–29.

Porció Veronika

2012 Adalékok Weöres Sándor *Psyche*jenek recepciójához. In: Dávid Ágnes – Jován Katalin (szerk.): *A mi tendenciáink...* (Szakkollégiumi Tanulmányok 1.) Debreceni Tudományegyetemi Karok, Debrecen, 66–76.

- 2013 Voltam, vagy mégse voltam – éltem itt én? (A szerepvers poétikája Lázár René Sándor verseiben). In: Kálai Sándor (szerk.): *Juvenilia V. Debreceni bölcsészdiákkörösök antológiája*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 250–261.
- Pusztai Gabriella
- 2003 Egy magyar orvos Afrika szívében. Dr. Scheitz László belga kongói működése. *Tisicum. A Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* (Szolnok) XII. 219–228.
- 2016 *Senki sem élhet nemesebben. Magyar orvosok Fekete-Afrikában*. Helytörténeti Múzeum, Kunszentmárton.
- Radnóti, Miklós
- 1944 *Karunga, a holtak ura*. Néger mesék. Pharos, Budapest.
- Sámi Lajos
- 1875 *Dél-afrikai utazások és fölfedezések, különös tekintettel Magyar László, Livingstone David, du Chaillou... utazásaira*. A legújabb eredeti fordításokból Dél-Afrika térképével. Ráth Mór, Budapest.
- Sáska László
- 1939 *A maláriától a rákig*. Kirchner Jenő Könyvnyomdája, Rákoscsuba.
- 1969 *Életem, Afrika*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest.
- 2001 *Nagyenyedtől az Egyenlítőig*. Sáska László afrikai kutatási hagyatékából vál. és sajtó alá rendezte: Györffy Dénes. Tinivár, Kolozsvar.
- 2015 *Fascist Italian Brutality in Ethiopia, 1935–1937: An Eyewitness Account*, ed. by. Balázs Szélinger. The Red Sea Press, Trenton, New Jersey.
- Schmidt, Jan
- 2000 Franz von Dombay, Austrian Dragoman at the Bosnian Border, 1792–1800. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* Vol. 90. 75–169.
- Schreiner, Olive
- 1942 *Afrikában történt*, Regény, ford. Nagypál István. Dante Könyvkiadó, Budapest.
- Somí Éva
- 1983 Borsos Tamás: Egiptusról. *Irodalomtörténet* 15. (3) 750–761.
- Székely János
- 1990 Mókák. *Látó* I. (6) 617–697.
- Tardy Lajos
- 1977 (Dávid Gézával) *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*. Gondolat, Budapest.

- 1979 *Régi hírünk a világban*. Gondolat, Budapest.
- Torday Emil
- 1913 *Camp and Tramp in African Wilds*. Buttyantyne-Hudson & Co., Edinburgh – London
- 1924 *Afrikai emlékek. Egy Afrika-kutató naplójából*. Világirodalom, Budapest. (A hat világrész. Útikalandok és felfedezések 13.)
- 1925 *On the Trail of the Bushongo*. Seeley, London.
- é. n. *Bolyongások Afrikában*. Három utazás az egyenlítő vidékén. Világirodalom, Budapest. (A hat világrész. Utazások és fölfedezések 4.)
- Tott, François baron de (alias Tóth Ferenc)
- 1785 *Mémoires du baron Tott sur les Turcs et les Tartares*. 1–4. Maestricht.
- 2008 *Emlékiratai a törökökről és a tatárokról*. A ford. munkaközösséget vezette, a bev. tanulmányt írta, szerkesztette: Tóth Ferenc, a jegyzeteket írta: Ivanics Mária. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely.
- Trilles, R. P. H. (Henri-Louis-Maire-Paul)
- 1932 *Les pygmées de la forêt équatoriale*. Librairie Bloud & Gay, Paris.
- Turóczi Ildikó
- 2012 *Változó idők Kamerunban*. IDResearch Kft.–Publikon Kiadó, Pécs.
- 2015 *Boszorkányok, sámánok, varázslók*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Vidacs Bea (szerk.)
- 1980 *Descriptive Catalogue of East African Objects Collected and Written by Baron Paul Bornemissza 1902–1903*, ed. by ~. Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest. (*Néprajzi Értesítő* 62.)